Ірина Зозуля,
аспірантка кафедри психології,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені
Григорія Сковороди»

E-mail: zozulyaira@meta.uat

ORCID 0000-0002-1614-9964

Iryna Zozulia,
PhD Student of the
Department of Psychology
of SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University»

Ярослава Василькевич,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені
Григорія Сковороди»

E-mail: v.yaroslava@online.ua

ORCID 0000-0002-5946-3005

Yaroslava Vasylykevych,
Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor
of the Department of Psychology
of SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University»

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТРУКТУРИ СІМ'Ї НА РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті подано теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження проблеми впливу структури сім'ї на розвиток креативності дітей дошкільного віку. Проаналізовано взаємозв'язок між креативністю дітей і типом сім'ї, кількістю дітей у сім'ї, порядком народження та інтервалами між народженнями дітей. Досліджено особливості впливу структури сім'ї (за кількістю дітей) на розвиток креативності дошкільників. Експериментально встановлено відсутність значущих відмінностей за парціальними (продуктивність, гнучкість, оригінальність) та загальним показником вербальної креативності дітей одностаттєвих, малодітних і багатодітних сімей. Дослідження образної креативності дозволило виявити значущі відмінності за парціальними показниками продуктивності й оригінальності, та загальним показником образної креативності: найвищі середньоарифметичні значення визначено у групі дітей з малодітних сімей, найнижчі – у групі дітей з багатодітних сімей. За парціальним показником назви виявлено значущі найвищі середньоарифметичні значення у дітей, які виховуються в одностаттєвих сім'ях, найнижчі – у дітей з багатодітних сімей. За парціальними показниками розробленості та опору замиканню значущих відмінностей у дошкільників з одностаттєвих, малодітних та багатодітних сімей не виявлено. Визначено неоднорідність структури вербальної та образної креативності дітей дошкільного віку в усіх типах сімей. Виявлено значущі відмінності за загальним показником креативності: найвищі середньоарифметичні значення визначено у групі дітей з малодітних сімей, найнижчі – у дітей з багатодітних сімей. Зроблено висновки про найвищу креативність дітей з малодітних сімей та найнижчу – дітей з багатодітних сімей.

Ключові слова: вербальна і образна креативність, структура креативності, загальні та парціальні показники креативності, емпіричне дослідження, структура сім'ї, сиблинги, дошкільний вік.

The article presents theoretical substantiation and empirical research of the problem of the influence of the family structure on the development of creativity of children of preschool age. The relationship between creativity and family type, number of children in the family, birth order, and intervals between births is analyzed. Peculiarities of influence of family structure (by the number of children) for the development of

Psychology

creativity of children of preschool age are researched. The absence of significant differences in partial (productivity, flexibility, originality) and a general indicator of verbal creativity of children with one child, small and large families has been experimentally established. Research of figurative creativity allowed to identify significant differences in partial indicators of productivity and originality, and the general indicator of figurative creativity: the highest arithmetic mean values are determined in the group of children from small families, and the lowest - in the group of children from large families. In children brought up in single children families, the highest arithmetic mean value is revealed by the partial indicator of the name, and the lowest - in children from large families. In children of preschool age from single, small, and large families no significant differences by partial indicators of the development and resistance to the closure were found. The heterogeneity of verbal and figurative creativity structure is determined in children of preschool age in all types of families. Significant differences were found in the general indicators of creativity: the highest arithmetic mean value was determined in the group of children from small families, and the lowest - in children from large families. Conclusions are made that children from small families are the most creative, and children from large families - the least.

Keywords: *verbal and figurative creativity, structure of creativity, general and partial indicators of creativity, empirical research, family structure, siblings, preschool age.*

Постановка проблеми. У сучасній психологічній науці проблема творчого розвитку особистості набуває найбільш дискусійного характеру в контексті питання про детермінанти цього розвитку. На творчий потенціал дошкільника впливають такі чинники навколишнього середовища, як культура, суспільство, заклади дошкільної освіти, родина тощо. Але саме сім'я є тим первинним мікросередовищем, в якому проходить становлення особистості та розвиток творчих здібностей дитини. Батьки впливають на здібності своїх нащадків через цінності (наприклад, знання, працьовитість, наполегливість тощо), підтримку (фінансову, психологічну та емоційну), стилі виховання та переконання щодо критеріїв життєвого успіху. Також до сімейних чинників, які впливають на розвиток креативності дитини, належать: черговість та інтервали (проміжки) між народженням нащадків, склад та структура сім'ї. На думку Р. Альберта, склад сім'ї та черговість народження дітей є як структурною, так і процесуальною змінною. Саме вони визначають, які інтереси і цінності будуть спрямовані на дитину, а також тривалість і рівень інтенсивності цих впливів [Albert, 1980].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній літературі переважають дослідження креативності, які ґрунтуються на концепції креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності (R. Finke, T. Ward & S. Smith, 1992; J. Guilford, 1950; S. Mednick, 1962; M. Runco, 1991; S. Taylor, 1964; E. Torrance, 1962) або сфокусовані на своєрідності особистісних характеристик креативів (F. Barron, 1972; H. Gough, 1979; R. Helson, 1996; A. Maslow, 1959). І хоча цей напрям досліджень все ще є досить актуальним, зростає інтерес наукової спільноти до дослідження соціокультурного впливу (О. Алієва, 1991; Д. Богоявленська, 2002; М. Богоявленська, 2014; Я. Василькевич, 2016; В. Дружинін і Н. Хазратова, 1994; Т. Amabile, 1996; U. Bronfenbrenner, 1992; E. Jauk, L. Eberhardt, C. Koschmieder, J. Diedrich, J. Pretsch, M. Benedek & A. Neubauer, 2019), впливу сімейного середовища (Я. Василькевич, 2015; В. Дружинін, 2008; Т. Думітрашку, 1992; Т. Тихомирова, 2010; О. Мелік-Пашаєв і З. Новлянська, 2012; M. Runco & R. Albert, 2005) та

впливу структури сім'ї (типу сім'ї, кількості дітей в сім'ї, інтервалів між народженнями дітей) (J. Aldous, 1970; R. Eisenman, 1964; R. Eisenman & H. Cherry, 1970; R. Eisenman & R. Schussel, 1970; J. Lichtenwalner, 1968; M. Runco & M. Bahleda, 1987; J. Staffieri, 1970; L. Wilks & P. Thompson, 1979) на креативність особистості.

Проте, у порівнянні з дослідженнями впливу черговості народження на інтелект і особистість дітей (A. Bleske-Rechek & J. Kelley, 2014; R. Damian & B. Roberts, 2015; F. Galton, 1869; P. Kristensen & T. Bjerkedal, 2007; J. Rohrer, B. Egloff, & S. Schmukle, 2015; F. Sulloway, 1995; F. Sulloway & R. Zweigenhaft, 2010) мало що відомо про його вплив на креативність. Цей напрямок досліджень розпочався в 1869 році, але в основному був зосереджений на інтелекті, що дало дуже обмежену та суперечливу картину про взаємозв'язок структури сім'ї та творчих здібностей дітей [Galton, 2018].

Зокрема, М. Рунко і М. Бахледа (1987) зробили висновок, що єдині діти в сім'ї переважають дітей, які мають братів або сестер, за показниками вербальної креативності: продуктивністю та оригінальністю. У дослідженнях Р. Ейзенмана (1987), Р. Ейзенмана і Г. Черрі, (1970); Р. Ейзенмана і Н. Шуссель, (1970) було виявлено, що первістки є більш креативними, ніж діти, які народилися пізніше. А в дослідженнях Ф. Фарлі (1978), Л. Уїлкс і П. Томпсона (1979) найвищі бали за гнучкістю і оригінальністю отримали середні діти. Дж. Гейнор і М. Рунко (1992) виявили, що середні діти переважають за показником вербальної креативності, однак найвищі бали за показником оригінальності мають єдині діти. С. Джава (1971), С. Шривастава і А. Томас (1991) прийшли до висновку, що старші діти є більш креативними, ніж їхні молодші сестри та брати. Проте, Д. Маркевіч (1982), Дж. Олдос (1970) і Р. Селлвуд (1974) не виявили значущих відмінностей між творчими здібностями первістків і молодших сиблінгів.

Отже, існує потреба узагальнити результати всіх досліджень, щоб краще зрозуміти взаємозв'язок між структурою сім'ї (типом сім'ї, черговістю народження дітей, кількістю дітей у сім'ї, інтервалами між народженнями дітей) та креативністю дітей.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження впливу структури сім'ї (кількості дітей) на розвиток креативності дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших дослідників, хто звернув увагу на те, що структура сім'ї (тип сім'ї, кількість дітей у сім'ї, інтервали між народженнями дітей) має вирішальний вплив на розвиток творчих здібностей особистості, був Ф. Гальтон. У своїй праці «English men of science, their nature and nurture» він відмітив, що первістки, на відміну від інших дітей в сім'ї, найчастіше виявляються видатними особистостями. Свою гіпотезу він довів на прикладі членів Британського Королівського наукового товариства, з'ясувавши, що серед них є непропорційно велика кількість первістків (99 з 180) [Galton, 1874].

Дослідження Ф. Гальтона викликало величезний інтерес у науковій спільноті і породило цілу хвилю досліджень впливу порядку народження дітей

Psychology

на розвиток особистості (А. Йодер, 1894; Елліс, 1904; Дж. Кеттел і Д. Брімхолл, 1921; С. Шахтер, 1963 та ін.). Зокрема, в дослідженні Дж. Кеттела та Д. Брімхолла «American Men of Science» (1921) було зібрано дані про 855 відомих учених, а саме, про порядок їхнього народження та кількість сиблінгів у сім'ях. Результати дослідження подано в табл. 1.

Таблиця 1

**Порядок народження та кількість сиблінгів відомих учених
за результатами дослідження Дж. Кеттела та Д. Брімхолла**

Структура сім'ї (кількість дітей)										
Порядок народження	1	2	3	4	5	6	7	8+	Всього	%
1	63	70	55	53	47	30	16	13	347	40,6
2	-	52	39	33	13	17	7	7	168	19,6
3	-	-	31	32	18	16	8	9	114	13,3
4	-	-	-	29	17	19	7	9	181	9,5
5	-	-	-	-	23	21	9	13	66	7,7
6	-	-	-	-	-	14	14	12	40	4,7
7	-	-	-	-	-	-	7	4	11	1,3
8+	-	-	-	-	-	-	-	28	28	3,3
Всього	63	122	125	147	118	117	68	95	855	-
%	17,4	14,3	14,6	17,2	13,8	13,7	8,0	11,1	-	-

Як видно з табл. 1 серед 855 видатних учених єдиними дітьми в сім'ї було 63 особи, первістками – 284. Загалом у цій вибірці кількість єдиних і перших дітей становить 40,6 % [Cattell, 1921]. Ці дані підтверджують гіпотезу Ф. Гальтона про те, що первістки та єдині діти у своїх сім'ях мають певні переваги, що сприяє їхнім видатним досягненням та успіхам у житті.

Проте, на сьогоднішній день у психологічній літературі існують три точки зору щодо впливу порядку народження на креативність. Перша точка зору узгоджується з твердженням Ф. Гальтона: первістки є більш креативними, ніж їхні молодші брати і сестри [W. Altus, 1966; Eisenman, 1987; Eisenman & Schussel, 1970; Guo, Lin, & Guo, 2018; Lichtenwalner & Maxwell, 1969; S. Schachter, 1963; Schubert, Wagner, & Schubert, 1977]. Зокрема, В. Дружинін вважає, що найбільші шанси проявити творчі здібності має, як правило, старший або єдиний син у сім'ї, де батько значно старший від матері [Дружинин, 2008].

За другою точкою зору первістки є менш креативними, ніж діти, що народилися пізніше [Eisenman, 1964; Staffieri, 1970; Yang et al., 2017]. Вони, як правило, є більш консервативними, амбітними, сумлінними, податливими, орієнтованими на досягнення та пристосованими, а тому повинні бути менш креативними, ніж молодші діти [Sulloway, 1996]. Ж. Годфруа вважає, що саме на долю первістків випадає відповідати амбіціям батьків, тому до них пред'являється більше вимог і покладається вся відповідальність за реалізацію батьківських очікувань. Останнім дітям дістається більше любові, від них менше вимагають і рідше обмежують в ініціативі, що і створює умови для розвитку їхньої креативності [Годфруа, 1992].

Але є дослідження, що не підтверджують жодну з наведених вище точок зору, в яких не виявлено істотних відмінностей за креативністю між єдиними, первістками і молодшими дітьми [Alabbasi, 2021; Albaum, 1977; Cicirelli, 1967; Datta, 1968; Szobiova, 2012; Wilks & Thompson, 1979].

Неоднозначність результатів досліджень В. Чічіреллі (1967) та Р. Зайонц і Г. Маркус (1975) пояснюють наявністю різної вікової різниці між дітьми. Б. Розенберг (1982) і Ф. Саллоуей (1996) вказують, що батьки часто очікують від первістків, що вони будуть допомагати їм у вихованні та догляді за молодшими братами та сестрами. Водночас старші діти також схильні добровільно взяти на себе роль опікуна, щоб зберегти прихильність батьків. За словами Б. Розенберга, це часто призводить до раннього прийняття дорослої поведінки, придушення важливих аспектів дитячого досвіду та сприяє ранньому і прискореному розвитку сумління, відповідальності та зрілості [Rosenberg, 1982]. Хоча це передчасне дорослішання може привести до розвитку більшої інтелектуальної уваги, амбіцій і досягнень, які часто спостерігаються у первістків [Adams & Phillips, 1972; Belmont & Marolla, 1973; Sulloway, 1996], водночас воно також може пригнічувати дитячі ігри, пов'язані з розвитком, які необхідні для творчості, когнітивних і емоційних процесів [Russ, 1993].

М. Баєр, Г. Олдхем, А. Холлінгсхед і Г. Якобсон виявили, що первістки багатодітних сімей є більш креативними за умови наявності у них братів і сестер близького віку (не більше трьох років) або протилежної статі. Отримані дані вони пояснюють тим, що міра відповідальності старших дітей за виховання своїх молодших братів і сестер залежить від вікових відмінностей між ними. Чим раніше до первістків приєднуються молодші брати і сестри, тим менш імовірно, що вони будуть сурогатами батьків. Отже, коли вікові інтервали, що відокремлюють старших від молодших братів і сестер, відносно малі, творчі здібності первістків несуттєво страждають від раннього прийняття дорослої поведінки [Baer, Oldham, Hollingshead & Jacobsohn, 2005].

На думку А. Адлера [Адлер, 2015], розуміння індивідуальних особливостей кожної особистості можливе лише на основі інформації про її сімейну позицію, яка визначається порядком народження. Навіть якщо дві дитини живуть в одній і тій самій сім'ї та мають одних і тих самих батьків, соціальна ситуація їхнього розвитку може бути різною. Він висунув припущення, що зі збільшенням кількості дітей в сім'ї зменшується кількість

ресурсів, які припадають на кожного члена сім'ї. Під ресурсами в даному випадку розуміються як матеріальні (наявність своєї кімнати, кількості книг, іграшок тощо), так і нематеріальні (увага батьків). У результаті зростання сім'ї, за словами А. Адлера, у неї виникають нові потреби і задоволення цих потреб розподіляється між дітьми в залежності від порядку їхнього народження, що зумовлює існування особливої атмосфери навколо кожної дитини.

На підставі спостережень і теоретичних роздумів А. Адлер [Адлер, 2015] дійшов до таких висновків: 1. Діти, народжені в одній і тій самій сім'ї, мають різні життєві умови. Дитина, яка народжена другою, потрапляє в іншу психологічну ситуацію в порівнянні з першою. 2. Від порядку народження залежать уявлення дитини про себе та її аттitudи (настанови). 3. Діти можуть захоплювати чужі сімейні позиції. Так, якщо перша дитина в сім'ї має якісь вади (наприклад, страждає на слабоумство), то наступна за нею може взяти на себе роль первістка. 4. Значуща різниця у віці між сиблінгами зменшує їхнє суперництво. 5. Порядок народження не є абсолютною детермінантою, а лише тенденцією. Стиль батьківської поведінки, їхнє ставлення до дітей є не менш значущими для креативного розвитку дітей.

А. Адлер [Адлер, 2015] вважав, що важливою є не стільки позиція дитини в сім'ї, скільки її сприйняття ситуації, яка склалася: від того, якого значення надає дитина своєму положенню всередині сім'ї, залежить вплив порядку народження на стиль її життя. Проте, на думку А. Адлера, можна виділити деякі загальні психологічні особливості, які характерні для кожної конкретної позиції дитини в сім'ї. Він виділив чотири типових позиції: первісток, друга дитина, молодша дитина, єдина дитина та описав їхні характеристики.

Перша дитина отримує всю батьківську увагу і зазвичай є центром сім'ї. Ці діти часто наслідують дорослих і віддають перевагу спілкуванню з дорослими, аніж товариству однолітків. З появою другої дитини первісток втрачає всі переваги і ту владу, якою володів з моменту народження. Це може викликати у нього почуття занепокоєння, відчуття небезпеки, прагнення захистити себе. Вважаючи, що втратив владу випадково, і намагаючись зберегти її різними способами, первісток починає конкурувати з молодшим за увагу батьків.

Щодо другої дитини А. Адлер писав, що її положення (становище) є своєрідним і неповторним. У неї завжди є лідер, який розвивається з випередженням і слугує їй прикладом. Друга дитина хоче наздогнати і перегнати першу. Вона хоче зміни влади, вона є революціонером, який не визнає авторитети. Зазвичай другі діти більшою мірою, ніж перші, готові до співпраці і кооперації, оскільки з першого дня змушені ділити з кимось батьківську увагу.

Ситуація розвитку наймолодшої дитини є найбільш сприятливою, оскільки ставлення до неї особливо турботливе, адже вона є найменшим і найбільш безпорадним членом сім'ї. Її оточує тепліша атмосфера, ніж була у її старших сиблінгів. А. Адлер виділив два типи наймолодшої дитини. До першого типу належить дитина, якій не подобається весь час бути найменшою і найбезпораднішою, тому вона намагається довести, що здатна все зробити сама;

до другого типу відноситься дитина, якій не вистачає необхідної енергії та впевненості в собі, щоб затьмарити старших, і тому вона починає ухилятися від вирішення проблем і змагання.

Єдина дитина в сім'ї також має свої проблеми. У дитинстві вона була центром уваги, а тому в дорослому житті прагне займати те саме положення, що є не завжди можливим. Її балують протягом усього дитинства, вона не пристосована до труднощів, до самостійного вирішення проблем. У дорослому житті єдина дитина постійно шукає підтримки від інших людей, оскільки звикла отримувати її від батьків і без неї почуває себе невпевнено [Адлер, 2015].

Метою нашого експериментального дослідження було порівняння за рівнем розвитку креативності єдиних дітей в сім'ї з дітьми, які мають брата або сестру (дві дитини в сім'ї) та дітьми, які виховуються в багатодітних сім'ях (троє і більше дітей в сім'ї). Дослідження здійснювалося на базі дошкільних навчальних закладів № 7 «Берізка», № 8 «Золотий ключик» та № 9 «Сонечко» міста Переяслава. Усього в дослідженні взяли участь 270 дошкільників віком від 5 до 6 років, з яких: 114 дітей є єдиною дитиною в сім'ї, 124 – мають брата або сестру (дві дитини) і 32 – діти з багатодітних сімей (три дитини і більше).

Для діагностики креативності дошкільників було використано вербальну (сім субтестів) та образну (три субтести) батареї тестів Е. Торренса, адаптованих О. Тунік [Тунік, 1998]. Ці тести дають можливість оцінити не лише рівні розвитку вербальної та образної креативності дітей, а й отримати уявлення про якісну своєрідність структури їхньої креативності. У світовій психологічній практиці зазначений тест є найбільш валідним і надійним стандартизованим інструментом та вважається класичним у галузі психодіагностики креативності.

За результатами експериментального дослідження особливостей впливу структури сім'ї на розвиток креативності дошкільників було здійснено порівняльний аналіз середньоарифметичних значень парціальних показників вербальної креативності дітей з одnodітних, малодітних та багатодітних сімей та виявлення структури їхньої вербальної креативності (табл. 2; рис. 1).

Як видно з табл. 2, найвищі середньоарифметичні значення за всіма показниками вербальної креативності мають діти, які виховуються в малодітних сім'ях (продуктивність – 50,43; гнучкість – 51,02; оригінальність – 67,11; загальний показник вербальної креативності – 56,19). Найнижчі значення показників вербальної креативності проявили діти з одnodітних сімей (продуктивність – 49,57; гнучкість – 50,12; оригінальність – 66,13; загальний показник вербальної креативності – 55,27). За всіма показниками вербальної креативності середньоарифметичні значення, які демонструють діти з багатодітних сімей, займають середні позиції (продуктивність – 49,76; гнучкість – 50,22; оригінальність – 67,09; загальний показник вербальної креативності – 55,69).

**Порівняння показників вербальної креативності дошкільників
у залежності від структури сім'ї (за кількістю дітей)**

Показники вербальної креативності		Структура сім'ї		
		1 дитина (одnodітна)	2 дітей (малодітна)	більше 2 (багатодітна)
Продуктивність	Т-шк	49,57	50,43	49,76
	рівень	норма	норма	норма
Гнучкість	Т-шк	50,12	51,02	50,22
	рівень	норма	норма	норма
Оригінальність	Т-шк	66,13	67,11	67,09
	рівень	вище норми	вище норми	вище норми
Вербальна креативність	Т-шк	55,27	56,19	55,69
	рівень	норма	норма	норма

Проте відмінності за всіма показниками вербальної креативності між групами дітей з одnodітних, малодітних та багатодітних сімей є незначущими (за критерієм t-Ст'юдента). Відсутність значущих відмінностей між загальним та парціальними показниками вербальної креативності, незалежно від типу сім'ї, очевидно, можна пояснити тим, що діти дошкільного віку мають відносно однакові умови розвитку вербальної креативності. Оскільки на дітей віком п'яти-шести років батьки ще не покладають обов'язків по догляду за молодшими братами та сестрами, то структура сім'ї ще не має суттєвого впливу на їхню здатність продукувати ідеї вирішення поставлених завдань у словесній формі.

Рис. 1. Порівняння структури вербальної креативності дошкільників з різних типів сімей.

Як видно з рис. 1, парціальні показники вербальної креативності дітей з однодітних, малодітних та багатодітних сімей – продуктивність і гнучкість – знаходяться в межах норми, а показник оригінальності – вище норми. Це означає, що структура вербальної креативності дошкільників у всіх типах сімей є неоднорідною.

Порівняння середньоарифметичних значень показників образної креативності дітей з однодітних, малодітних та багатодітних сімей подано у табл. 3. За парціальним показником образної продуктивності найвище середньоарифметичне значення виявлено у групі дітей з малодітних сімей (57,94), найнижче – у групі дітей з багатодітних сімей (52,27). Середньоарифметичне значення показника образної продуктивності дітей з однодітних сімей – 55,77. Статистичний аналіз підтверджує наявність достовірних відмінностей за показником образної продуктивності між групами дошкільників в залежності від типу сім'ї: між групами однодітних і малодітних сімей ($t=2,0$, $p \leq 0,05$) та малодітних та багатодітних сімей ($t=2,5$, $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що діти з малодітних сімей більшою мірою здатні генерувати ідеї в образній формі. Дошкільники ж, які виховуються в багатодітних сім'ях, хоч і мають значення показника продуктивності в межах норми, поступаються за ним дітям з однодітних та малодітних сімей (рис. 2).

Таблиця 3

**Порівняння показників образної креативності дошкільників
у залежності від структури сім'ї (за кількістю дітей)**

Показники образної креативності		Структура сім'ї		
		1 дитина (однодітна)	2 дітей (малодітна)	більше 2 (багатодітна)
Продуктивність	Т-шк	55,27	57,94	52,77
	рівень	норма	норма	норма
Оригінальність	Т-шк	58,65	61,84	56,17
	рівень	норма	вище норми	норма
Розробленість	Т-шк	74,55	73,61	72,31
	рівень	вище норми	вище норми	вище норми
Назва	Т-шк	43,13	42,27	40,51
	рівень	норма	норма	норма
Опір замиканню	Т-шк	56,07	56,34	55,51
	рівень	норма	норма	норма
Образна креативність	Т-шк	57,53	58,40	55,45
	рівень	норма	норма	норма

За парціальним показником образної оригінальності найвище середньоарифметичне значення виявлено у групі дітей з малодітних сімей (61,84), а найнижче – у групі дітей з багатодітних сімей (56,17) ($t=2,8$, $p\leq 0,05$). Достовірні відмінності за показником образної оригінальності виявлено і між дошкільниками однодітних та малодітних сімей ($t=2,3$, $p\leq 0,02$). Отже, діти з малодітних сімей більшою мірою здатні уникати банальних рішень та продукувати нестандартні.

За парціальним показником розробленості значущих відмінностей у дошкільників з однодітних, малодітних та багатодітних сімей не виявлено. Діти дошкільного віку незалежно від типу сім'ї, в якій вони зростають, мають однаковий рівень здатності розвивати, доповнювати та доопрацьовувати ідеї, що виникнули.

Рис. 2. Порівняння структури образної креативності дошкільників з різних типів сімей.

За показником назви найвище середньоарифметичне значення виявлено у групі дітей, які виховуються в однодітних сім'ях (43,13), найнижче – у групі дітей з багатодітних сімей (40,51) ($t=1,9$; $p\leq 0,05$). Це дає підстави припустити, що діти з багатодітних сімей найменше здатні виділяти головне та розуміти суть проблеми, хоча їх показник назви знаходиться в межах норми.

За парціальним показником опору замиканню значущих відмінностей у дошкільників з однодітних, малодітних та багатодітних сімей не виявлено. Це вказує на однаковий рівень здатності дітей усіх типів сімей тривалий час витримувати невизначеність, залишаючись відкритими для нової інформації.

За загальним показником образної креативності найвище середньоарифметичне значення виявлено у групі дітей з малодітних сімей (58,40), найнижче – у групі дітей з багатодітних сімей (55,45) ($t=2,4$; $p\leq 0,02$).

Як видно з рис. 2 показник розробленості у дітей усіх типів сімей знаходиться на рівні вище норми, а показник образної оригінальності – вище норми у малодітних сім'ях і в межах норми в одно- і багатодітних сім'ях. Решта парціальних показників образної креативності (продуктивність, назва та опір замиканню) у дітей усіх типів сімей знаходяться в межах норми. Отже, структура образної креативності дошкільників усіх типів сімей є неоднорідною.

На рис. 3 подано порівняльний аналіз особливостей впливу структури сім'ї на розвиток креативності дошкільників за загальним показником креативності.

Рис. 3. Порівняння загального показника креативності дошкільників з різних типів сімей.

За загальним показником креативності найвище середньоарифметичне значення виявлено у групі дітей з малодітних сімей (57,29), найнижче – у дітей з багатодітних сімей (55,56). Середньоарифметичне значення показника креативності дітей з одnodітних сімей займає середню позицію – 56,11. Статистичний аналіз підтвердив наявність достовірних відмінностей між загальним показником креативності дошкільників з одnodітних і малодітних сімей ($t=2,8$; $p \leq 0,05$) та малодітних і багатодітних сімей ($t=2,4$; $p \leq 0,02$).

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми впливу структури сім'ї на рівень креативності дітей дошкільного віку виявив суперечливі результати. Зокрема, визначено три точки зору щодо впливу на креативність порядку народження дітей. Перша група досліджень доводить перевагу первістків над сиблінгами за показниками креативності; друга – спростовує це твердження, доводячи, що первістки є менш креативними, ніж діти, які народилися пізніше; а третя не підтверджує жодну з наведених вище точок зору. Неоднозначним виявився взаємозв'язок між креативністю дітей і типом сім'ї, кількістю дітей у сім'ї та інтервалами між їх народженнями.

Експериментальне дослідження особливостей впливу структури сім'ї на розвиток креативності дошкільників не виявило значущих відмінностей за

парціальними (продуктивність, гнучкість, оригінальність) та загальним показником вербальної креативності дітей одностітних, малодітних і багатодітних сімей. Структура вербальної креативності дітей дошкільного віку в усіх типах сімей є неоднорідною: парціальні показники продуктивності та гнучкості знаходяться в межах норми, а показник оригінальності – вище норми.

Дослідження образної креативності виявило значущі відмінності за парціальними показниками продуктивності й оригінальності, та загальним показником образної креативності: найвищі середньоарифметичні значення визначено у групі дітей з малодітних сімей, найнижчі – у групі дітей з багатодітних сімей. За парціальним показником назви виявлено значуще найвище середньоарифметичне значення у дітей, які виховуються в одностітних сім'ях, найнижче – у дітей з багатодітних сімей. За парціальними показниками розробленості та опору замиканню значущих відмінностей у дошкільників з одностітних, малодітних та багатодітних сімей не виявлено.

Структура образної креативності дітей дошкільного віку у всіх типах сімей також є неоднорідною. У дітей всіх типів сімей парціальні показники образної креативності – продуктивність, назва та опір замиканню – знаходяться в межах норми, а показник розробленості – на рівні вище норми. У межах норми зафіксовано значення показника образної оригінальності у дітей з одностітних і багатодітних сімей, та вище норми – у дітей малодітних сімей.

Виявлено значущі відмінності за загальним показником креативності: найвище середньоарифметичне значення визначено у групі дітей з малодітних сімей, найнижче – у дітей з багатодітних сімей.

Отже, результати експериментального дослідження особливостей впливу структури сім'ї на розвиток креативності дошкільників дозволяють зробити висновок про вищу креативність дітей з малодітних сімей та найнижчу – дітей з багатодітних сімей.

ЛІТЕРАТУРА

- Адлер, 2015 – Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / пер. с нем. и вступ. ст. А. М. Боковой. Москва : Академический Проект, Гаудеамус, 2015. 240 с.
- Алиева, 1991 – Алиева Е. Г. Творческая одаренность и условия ее развития. *Психологический анализ учебной деятельности*. Москва : ИП РАН, 1991. С. 7-17.
- Богоявленская, 2014 – Богоявленская М. Е. Природа «проблем» одаренных. Москва : Академия, 2014. 546 с.
- Василькевич, 2015 – Василькевич Я. З. Вплив сім'ї на розвиток креативності дітей. *Від гендерних ідеологій до дискусій про сучасну сім'ю* : монографія / за наук. ред. Пшінька О. М., Власової Т. І. Дн-вськ : Видавництво ПФ «Стандарт-Сервіс», 2015. С. 92-101.
- Василькевич, 2016 – Василькевич Я. З. Розвиток креативності особистості в соціальному контексті: вплив суспільства, сім'ї та школи. *Розвиток особистості в різних умовах соціалізації* : колективна монографія / за наук. ред. Л. О. Калмикової, Г. О. Хомич. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. С. 99-120.
- Годфруа, 1992 – Годфруа Ж. Что такое психология: в 2 т. Пер. с франц. Т. 1. Москва : Мир, 1992. 496 с.
- Дружинин, 2008 – Дружинин В. Н. Психология общих способностей. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 368 с.
- Дружинин, Хазратова, 1994 – Дружинин В. Н., Хазратова Н. В. Экспериментальное исследование формирующего влияния среды на креативность. *Психологический журнал*. 1994. Вип. 4. С. 83-93.

- Думитрашку, 1992 – Думитрашку Т. А. Факторы формирования индивидуальности ребенка в многодетной семье : дис. канд. психол. наук : 19.00.01. Москва, 1992. 157 с.
- Мелик-Пашаев, Новлянская, 2012 – Мелик-Пашаев А. А., Новлянская З. Н. Ступеньки к творчеству: художественное развитие ребенка в семье. Москва : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2012. 159 с.
- Савенков, 2014 – Савенков А. И. Одарённый ребенок дома и в школе. Екатеринбург : У-Фактория, 2014. 272 с.
- Туник, 1998 – Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Торренса. Методическое руководство. Санкт-Петербург : Иматон, 1998. 176 с.
- Adams, Phillips, 1972 – Adams R. L. & Phillips B. N. Motivational and achievement differences among children of various ordinal birth positions. *Child Development*. 1972. Vol. 43. P. 155-164.
- Albert, 1980 – Albert R. S. Family positions and the attainment of eminence: A study of special family positions and special family experiences. *Gifted Child Quarterly*. 1980. Vol. 24, P. 87-95. <https://cutt.ly/1Q1z0aK>.
- Albaum, 1977 – Albaum G. Birth order and creativity: Some further evidence. *Psychological Reports*. 1977. Vol. 40. P. 792-794.
- Altus, 1966 – Altus W. D. Birth order and its sequelae. *Science*. 1966. Vol. 151(3706). P. 44-49.
- Baer, Oldham, Hollingshead, Jacobsohn, 2005 – Baer M., Oldham G. R., Hollingshead A. B. & Jacobsohn G. C. Revisiting the Birth Order-Creativity Connection: The Role of Sibling Constellation. *Creativity Research Journal*. 2005. Vol. 17(1). P. 67-77.
- Barclay, 2015 – Barclay K. J. A within-family analysis of birth order and intelligence using population conscription data on Swedish men. *Intelligence*. 2015. Vol. 49. P. 134-143. doi:10.1016/j.intell.2014.12.007.
- Belmont, Marolla, 1973 – Belmont L. & Marolla F. A. Birth order, family size, and intelligence. *Science*. 1973. Vol. 182. P. 1096-1101.
- Cattell, Brimhall, 1921 – Cattell J. M. & Brimhall D. R. (Eds.). American men of science: A biographical directory (3rd ed.). Garrison, NY : Science Press, 1921. 816 p.
- Cicirelli, 1967 – Cicirelli V. G. Sibling constellation, creativity, IQ, and academic achievement. *Child Development*. 1967. Vol. 38. P. 481-490.
- Datta, 1968 – Datta L. E. Birth order and potential scientific creativity. *Sociometry*. 1968. Vol. 31. P. 76-88.
- Eisenman, 1964 – Eisenman R. Birth order and artistic creativity. *Journal of Individual Psychology*. 1964. Vol. 20. P. 183-185.
- Eisenman, Schussel, 1970 – Eisenman R. & Schussel R. Creativity, birth-order and preference for symmetry. *Journal of Consulting Clinical Psychology*. 1970. Vol. 34. P. 275-280.
- Eisenman, 1987 – Eisenman R. Creativity, birth order, and risk taking. *Bulletin of the Psychonomic Society*. 1987. Vol. 25. P. 87-88.
- Galton, 1874 – Galton F. English men of science, their nature and nurture. London : Macmillan, 1874. 270 p.
- Galton, 2018 – Galton F. Hereditary genius: an inquiry into its laws and consequences. London : Forgotten Books, 2018. 123 p.
- Guo, Lin, Guo, 2018 – Guo J., Lin S. & Guo Y. Sex, birth order, and creativity in the context of China's one-child policy and son preference. *Creativity Research Journal*. 2018. Vol. 30(4). P. 361-369.
- Lichtenwalner, Maxwell, 1969 – Lichtenwalner J. S. & Maxwell J. W. The relationship of birth order and socioeconomic status to the creativity of preschool children. *Child Development*. 1969. Vol. 40. P. 1241-1247.
- Rohrer, Egloff, Schmukle, 2015 – Rohrer J. M., Egloff B. & Schmukle S. C. Examining the effects of birth order on personality. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2015. Vol. 112(46). P. 14224-14229. doi:10.1073/pnas.1506451112.
- Rosenberg, 1982 – Rosenberg B. G. Life span personality stability in sibling status. *Sibling relationships: Their nature and significance across the lifespan*. M. Lamb & B. Sutton-Smith (Eds.). Hillsdale, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1982. P. 167-224.
- Russ, 1993 – Russ S. W. Affect and creativity: The role of affect and play in the creative process. Hillsdale, New Jersey : Erlbaum, 1993. 148 p.
- Schachter, 1963 – Schachter S. Birth order, eminence, and higher education. *American Sociological Review*. 1963. Vol. 28, P. 757-768.
- Schubert, 1977 – Schubert D. S. P., Wagner M. E. & Schubert H. J. P. Family constellation and creativity: Firstborn predominance among classical music composers. *Journal of Psychology*. 1977. Vol. 95. P. 147-149.

Psychology

- Staffieri, 1970* – Staffieri J. R. Birth order and creativity. *Journal of Clinical Psychology*. 1970. Vol. 26. P. 65-66.
- Sulloway, 1996* – Sulloway F. J. Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives. New York : Pantheon, 1996. 672 p.
- Szobiova, 2012* – Szobiova E. Some psychological factors of creative development in family constellation: Intelligence and personality traits of artistically-technically gifted adolescents. *Creative and Knowledge Society*. 2012. Vol. 2(2). P. 70-89.
- Wilks, Thompson, 1979* – Wilks L. & Thompson P. Birth order and creativity in young children. *Psychological Reports*. 1979. Vol. 45. P. 443-449.
- Yang, Hou, Wei, Wang, Li, Qiu, 2017* – Yang J., Hou X., Wei D., Wang K., Li Y. & Qiu J. Only-child and non-only-child exhibit differences in creativity and agreeableness: Evidence from behavioral and anatomical structural studies. *Brain Imaging and Behavior*. 2017. Vol. 11(2). P. 493-502.
- Zajonc, Markus, 1975* – Zajonc R. B. & Markus G. B. Birth order and intellectual development. *Psychological Review*. 1975. Vol. 82. P. 74-88.

REFERENCES

- Adler, 2015* – Adler A. Praktika i teoriya individualnoy psihologii / per. s nem. i vstup. st. A. M. Bokovikova. Moskva : Akademicheskii Proekt, Gaudeamus, 2015. 240 s.
- Alieva, 1991* – Alieva E. G. Tvorcheskaya odarennost i usloviya ee razvitiya. *Psihologicheskii analiz uchebnoy deyatel'nosti*. Moskva : IP RAN, 1991. S. 7-17.
- Bogoyavlenskaya, 2014* – Bogoyavlenskaya M. E. Priroda «problem» odarennykh. Moskva : Akademiya, 2014. 546 s.
- Vasylykevych, 2015* – Vasylykevych Ya. Z. Vplyv simi na rozvytok kreatyvnosti ditei. *Vid gendernykh ideolohii do dyskusii pro suchasnu simiu* : monohrafiia / za nauk. red. Pshinka O. M., Vlasovoi T. I. Dn-vsk : Vydavnytstvo PF «Standart-Servis», 2015. S. 92-101.
- Vasylykevych, 2016* – Vasylykevych Ya. Z. Rozvytok kreatyvnosti osobystosti v sotsialnomu konteksti: vplyv suspilstva, simi ta shkoly. Rozvytok osobystosti v riznykh umovakh sotsializatsii : kolektyvna monohrafiia / za nauk. red. L. O. Kalmykovoii, H. O. Khomykh. Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo», 2016. S. 99-120.
- Godfrua, 1992* – Godfrua Zh. Chto takoe psihologiya: v 2 t. / per. s frants. T. 1. Moskva : Mir, 1992. 496 s.
- Druzhinin, 2008* – Druzhinin V. N. Psihologiya obschih sposobnostey. 3-e izd. Sankt-Peterburg : Piter, 2008. 368 s.
- Druzhinin, Hazratova, 1994* – Druzhinin V. N., Hazratova N. V. Eksperimentalnoe issledovanie formiruyushchego vliyaniya sredy na kreativnost. *Psihologicheskii zhurnal*. 1994. Vip 4. S. 83-93.
- Dumitrashku, 1992* – Dumitrashku T. A. Faktory formirovaniya individualnosti rebenka v mnogodetnoy seme : dis. kand. psiol. nauk : 19.00.01. Moskva, 1992. 157 s.
- Melik-Pashaev, Novlyanskaya, 2012* – Melik-Pashaev A. A., Novlyanskaya Z. N. Stupenki k tvorchestvu: hudozhestvennoe razvitie rebenka v seme. Moskva : BINOM. Laboratoriya znaniy, 2012. 159 s.
- Savenkov, 2014* – Savenkov A. I. Odaryonnyi rebenok doma i v shkole. Ekaterinburg : U-Faktoriya, 2014. 272 s.
- Tunik, 1998* – Tunik E. E. Diagnostika kreativnosti. Test Torrensa. Metodicheskoe rukovodstvo. Sankt-Peterburg : Imaton, 1998. 176 s.